

El tràfic internacional d'obres d'art

ANTONIO CORTÉS RUIZ

125

1. INTRODUCCIÓ

En primer lloc cal aclarir què s'entén per obra d'art i per tràfic, que són els termes que apareixen en el títol d'aquesta exposició.

Generalment, una *obra d'art* és un objecte amb un valor històric, artístic i econòmic determinats, però a més la seva definició pot adquirir un component subjectiu, ja que allò que per unes persones és una obra d'art, per unes altres pot ser no ho és. En la tasca policial, aquest concepte s'assimila a l'antiguitat perquè engloba un nombre més gran d'objectes sobre els quals actua la delinqüència i així es pot tenir una visió més global de la seva incidència.

El terme *tràfic* en el camp de les obres d'art no apareix explícitament en el Codi penal, tanmateix és d'ús comú en el llenguatge de l'especialitat. Per tràfic s'entén sempre una transacció o transferència il·lícita d'una peça artística que, encara que no sigui punible com a delicte autònom, sempre es pot castigar com a coparticipació amb un altre delicte. Així doncs, en el concepte de tràfic il·lícit s'inclouen els tipus delictius següents:

- robatori
- contraban
- furt
- apropiació indeguda
- estafa
- danys
- receptació
- delictes contra la propietat intel·lectual

Ara bé, per la importància que tenen, els que tractaré més detalladament són el robatori, la receptació i el contraban. En canvi, no parlaré de les espoliacions arqueològiques perquè farien aquest treball massa llarg.

2. TIPUS DELICTIUS I CARACTERÍSTIQUES

2.1 Robatoris i furts

El robatori d'obres d'art i antiguitats no és cap fenomen recent, ja que sempre hi ha hagut espoliacions artístiques, com per exemple la profanació de tombes a l'Antic Egipte o la conducta habitual dels exèrcits vencedors de considerar els tresors artístics com el botí de guerra. No obstant això, actualment ha augmentat d'una manera espectacular i afecta molts més països i tota classe de cultures: així, els robatoris a l'Europa oriental han resorgit com a seqüeles de la dissolució del comunisme; la Xina, Iberoamèrica i l'Àfrica també n'estan afectades, igual com els països més propers al nostre com Turquia, Grècia, Itàlia i França.

126

A Europa s'observa un increment considerable d'aquests fets delictius a partir de la dècada dels setanta. A Espanya es recorda aquella època fonamentalment per les actuacions del tristament famós Erik, el «belga», detingut el gener de 1982 a Barcelona, mentre que alguns dels seus còmplices van ser detinguts a Alemanya i Bèlgica. Se'l considera autor dels robatoris més importants comesos en aquella època: el santuari de San Miguel de Aralar (Navarra), la catedral de Roda de Isábena (Osca), el monestir de Banyoles (Girona), la catedral de Tarragona, el monestir de Yuste (Càceres), la col·legiata de Toro (Zamora).

Encara avui dia actuen alguns còmplices d'Erik, el «belga», dels quals no es parla gairebé mai. Bàsicament són els autors materials dels robatoris, que van aprendre d'aquell els beneficis que els podia representar aquesta activitat.

A l'Estat espanyol, i també als països del nostre entorn, els robatoris es cometen principalment en els domicilis i en els edificis religiosos; els que es cometen als museus són pràcticament insignificants pel que fa a la quantitat però no pas per la qualitat de les peces.

Quant a l'espoliació dels immobles religiosos, es deu a les causes següents:

- l'aïllament geogràfic en què es troben alguns temples
- la falta de seguretat d'aquesta classe d'edificis
- l'escassetat del clero, responsable de la conservació i la utilització dels temples

Encara que en aquests llocs no se sostreuen obres d'art de molt valor, llevat d'algunes excepcions, és un degoteig constant que perjudica molt el patrimoni i, en els llocs afectats, provoca força alarma social.

Els robatoris a domicilis es duen a terme principalment a les segones residències, que estan desocupades gairebé tot l'any, i a les finques particulars de certa categoria.

Pel que fa als robatoris a museus, la majoria són comesos durant les hores d'obertura; per sota, se situen els comesos mitjançant la força, i, finalment, els comesos amb la complicitat dels funcionaris o empleats. En aquest darrer cas, els responsables dels museus constaten el robatori quan es fan els inventaris.

L'evolució dels robatoris d'obres d'art en aquests darrers anys ha estat clara-

ment ascendent. Aquest augment s'explica pel fet que s'han anat impartint una sèrie de normes a totes les unitats policials perquè informin de tots els robatoris d'antiguitats, independentment de la seva valoració artística o econòmica.

Si observem la incidència d'aquest tipus de robatoris per comunitats autònomes i llocs de comissió, trobem que —quant als llocs religiosos— les comunitats més afectades són Castella-Lleó, Galícia, Navarra i la Rioja. Aquesta situació es deu a l'abundància d'aquesta classe d'immobles i a les escasses mesures de seguretat de què disposen, perquè la majoria es troben en punts aïllats o a poblacions petites.

En canvi, els robatoris a immobles privats afecten bàsicament Catalunya, València, Madrid i Múrcia, que són zones econòmicament més desenvolupades.

Els fets delictius comesos a museus són molt escassos i no se'n poden treure conclusions.

Amb relació als delinqüents, es poden classificar d'acord amb la mateixa tipologia de grups de la resta de modalitats delictives. Ho podem veure a continuació.

2.1.1 *Els delinqüents ocasionals*

Normalment solen ser persones amb una certa preparació professional que actuen aprofitant un descuit a museus, exposicions, palaus, arxius, biblioteques i llibreríes, que és on es produeix el nombre més gran de casos. La sostracció no planteja gaires dificultats ja que els llibres i documents es poden amagar fàcilment a la roba i es pot trigar bastant a detectar-ne la desaparició. Per a la resolució favorable d'aquests casos és fonamental tenir coneixement de la sostracció com més aviat millor.

2.1.2 *Els delinqüents habituals*

Solen ser consumidors de droga que cometen la sostracció amb la finalitat d'obtenir diners per finançar el consum de drogues. Aquest tipus de delinqüència no planteja gaires problemes perquè sovint són detinguts i les peces es recuperen perquè desconeixen els circuits de comercialització; a més, pel seu desconeixement artístic no seleccionen les peces importants i, fins i tot, de vegades sostreuen peces que no tenen cap valor artístic ni econòmic. També es poden englobar en aquesta categoria els grups dedicats a robatoris en domicilis, que agafen tot el que troben i això inclou, de vegades, les obres d'art.

2.1.3 *Els delinqüents professionals*

Són els més perillosos ja que tenen coneixements artístics, seleccionen l'objecte i la víctima i formen grups organitzats amb una figura de comandament; actuen a tot arreu on hi ha obres de qualitat i burlen els sistemes de seguretat. Per aquesta raó, tractaré més detalladament aquesta delinqüència professional.

En general, el nivell d'organització és més baix que en altres modalitats delictives. L'objecte artístic té un cert volum, el seu transport és complicat i, per obte-

nir-ne uns beneficis adequats, la seva venda s'ha de fer per uns canals determinats, sobre els quals s'exerceix un control. Per això, moltes vegades no és rendible per al grup organitzat i hi ha unes altres modalitats delictives —el tràfic d'estupefaents, els robatoris de joies i d'entitats bancàries— que donen més beneficis.

Aquests delinqüents solen tenir molts antecedents per aquest tipus de delictes, per la qual cosa les unitats policials especialitzades els coneixen perfectament. Tanmateix, l'escassa punibilitat d'aquestes conductes fa que s'estiguin poc temps a la presó.

També hi ha una especialització pel tipus d'obra sostreta i pel lloc de comissió: hi ha grups que es dediquen principalment al robatori d'art sacre, altres al mobiliari antic, als llibres, etc. També n'hi ha que centren la seva activitat en les esglésies rurals i altres en els domicilis particulars. La forma de comissió sol ser mitjançant l'habilitat i només fan servir la violència en casos excepcionals.

La facilitat de les comunicacions actuals fa que puguin actuar a grans distàncies del seu lloc de residència, cosa que dificulta la seva detenció. S'han detectat grups emplaçats a la Comunitat Valenciana que cometen robatoris a Castella i Lleó, i també altres de residents a Madrid que actuen a Astúries i Cantàbria.

Els béns culturals són objectes molt delicats que requereixen un tractament especial, al qual els delinqüents no estan habituats. Força vegades, l'obra sostreta pateix danys motivats per les circumstàncies de comissió del delicte, del trasllat i del lloc d'ocultació. El delinqüent no té miraments si ha de tallar la tela d'un quadre per transportar-la més bé sense el marc, trencar una part d'una escultura per amagar-la en el mitjà de transport que utilitza o tallar una pàgina d'un còdex per oferir-la de mostra.

Un tipus especial de delinqüència professional és el de les bandes formades principalment per persones pertanyents a grups ètnics amb una tradició ambulatant antiga. Alguns membres d'aquestes ètnies controlen gran part del negoci de compravenda d'antiguitats de petita i mitjana qualitat, i amb els llaços familiars que els uneixen poden obtenir informació sobre les peces interessants i el seu emplaçament. Posteriorment, els poden donar sortida a través d'aquests canals de distribució. Aquests grups tenen les peculiaritats següents:

- Són molt hàbils en la comissió de robatoris: burlen els sistemes d'alarma, tallen les línies telefòniques i el corrent elèctric i, fins i tot, poden actuar amb el domicili ocupat o amb gossos de vigilància.
- Les dures condicions de vida a què estan acostumats fa que estiguin preparats per a aquest tipus de delinqüència eminentment rural.
- Prèviament fan reconeixements de la zona on volen actuar, per estudiar la manera de fer el robatori.
- De vegades, allà on viuen s'han trobat guies culturals o llibres d'art; algun membre del grup té certs coneixements artístics.
- Solen tenir molts antecedents per aquest tipus de fets.
- Les investigacions sobre aquests grups solen ser força complexes per la dificultat d'obtenir informació: són clans molt tancats i és difícil vigilar els poblats xabolistes.

Finalment, com a exponent més clar del delinqüent professional, hi ha els especialistes que actuen a museus, exposicions, galeries, mansions i, en general, a qualsevol lloc on hi hagi obres d'art valuoses. També saben burlar els sistemes de seguretat i agafen les peces més preades.

2.2 El comerç il·lícit

Sovint apareixen en el mercat legal obres que a l'origen tenen mala procedència. Això no és estrany, ja que la destinació obligada dels objectes que es roben és vendre'ls per obtenir-ne un benefici econòmic; tanmateix, això no suposa que hi hagi connivència entre el delinqüent i la persona que en aquell moment té la peça, perquè segurament que ha passat per moltes mans, és a dir, que ja es deu haver blanquejat.

Quan una obra apareix en un comerç, normalment l'antiquari en desconeix l'origen il·lícit perquè, si no, no la tindria exposada a la vista del públic. Una altra situació diferent és que la tingui amagada en un magatzem o en un lloc no visible.

No obstant això, abans d'introduir en el mercat la peça robada, els delinqüents l'amaguen durant un temps i després la venen en punts allunyats del lloc de sotstracció, per dificultar les tasques policials d'investigació.

La persona encarregada de col·locar la peça en el mercat no és l'autor del robatori, sinó un intermediari o perista, que és el que té contactes amb altres persones del món de la compravenda d'antiguitats (antiquaris, particulars, etc.) i, per tant, és el que pot obtenir més benefici econòmic. Generalment, té coneixements d'art i també antecedents per receptació.

A l'Estat espanyol, allà on apareixen més sovint peces robades és on es concentra el comerç de compravenda més important, és a dir, a Madrid, Barcelona i València. Els mercats d'antiguitats que s'instal·len en algunes poblacions són també una via important de distribució, com per exemple el Rastro de Madrid.

Però les obres d'art robades de més valor se solen traslladar a l'estranger, on serà molt més difícil localitzar-les. Els països en què es detecten més freqüentment peces robades són el Regne Unit, Alemanya, Bèlgica, Holanda, Portugal, Itàlia i els Estats Units. Altrament, hi ha molt pocs delinqüents estrangers que hagin estat detinguts a l'Estat espanyol.

Quan els objectes surten a l'estranger, la recuperació es complica molt. És difícil localitzar-los i, encara que es trobin, sorgeixen qüestions d'una altra mena perquè hi intervenen autoritats judicials d'altres països i els textos legals de cada Estat protegeixen la propietat dels seus súbdits, *adquirents de bona fe*. Per això, no és fàcil restituir un objecte d'art robat que s'hagi trobat a l'estranger en mans d'un propietari del qual no es pot provar la mala fe. De vegades, l'única manera de recuperar-lo és mitjançant una indemnització econòmica a aquest tenidor presumptivament de bona fe.

Una altra dificultat que es presenta en aquests casos és el termini de prescripció d'aquests delictes —que és molt curt— i l'escassa punibilitat que hi pot recaure —perquè són simplement robatoris amb força a les coses—, encara que de vegades se'ls pugui aplicar l'agreujant de ser objectes del patrimoni històric. Passa

molt sovint que les obres es recuperen quan el delicte ha prescrit, per la qual cosa els autors ja no en són responsables penalment.

2.3 L'exportació il·lícita o contraban

Els béns culturals són una excepció a la circulació lliure de mercaderies, capitals i persones a la Unió Europea. Per tant, les autoritats de cada país són les que poden autoritzar o no la sortida, segons el seu valor cultural. La legislació europea actual sobre patrimoni i obres d'art té l'objectiu de protegir el patrimoni cultural de tots els països membres, que d'una altra manera podria ser adquirit pels més rics.

La inexistència d'un mercat significatiu d'antiguitats i obres d'art i d'una societat amb prou poder adquisitiu per comprar objectes de valor històric i patrimonial elevat, motiva la sortida dels objectes robats cap a altres països i cap a altres mercats on són més valorats.

A Europa, hi ha una divisió tradicional entre els països exportadors d'obres d'art, que són els del sud (Itàlia, França, Grècia i Espanya), i els països importadors, que són els del nord (Bèlgica, Holanda, Alemanya, Regne Unit). Així mateix, els Estats Units i el Japó tenen un mercat de l'art molt desenvolupat en el qual poden tenir una sortida fàcil.

Tanmateix, uns quants casos recents ens mostren que hem de rebutjar els vells esquemes que distingien entre països víctimes, països de trànsit i països de destinació.

Igualment, cal indicar que aquesta activitat delictiva s'ha facilitat per la supressió dels controls fronterers en els països de l'àrea Schengen.

La Unió Europea, conscient d'aquest problema, ha aprovat una Directiva per a la restitució de béns culturals, que permet reclamar per la via civil els béns culturals exportats il·licitament. Espanya ha assumit i ratificat aquesta Directiva mitjançant una llei.

2.4 Altres delictes

Els alts preus que poden assolir aquests béns fa que siguin un mitjà eficaç per al blanqueig de diners procedents d'activitats il·legals, sobretot en el tràfic d'estupefaents. També s'ha detectat que les obres d'art es fan servir com a mitjà de pagament de partides de droga.

Per aquesta raó, els fraus d'impostos són molt habituals també mitjançant la utilització d'obres d'art.

Un altre delicte molt habitual són les estafes. La forma de cometre-les és mitjançant les falsificacions, que poden ser de l'obra en si o d'un document que certifiqui unes dades que no són certes (aquest document se sol anomenar *expertització*). Cal tenir en compte que en el Codi penal espanyol no està tipificada la falsificació d'obres d'art, per la qual cosa només serà punible si s'utilitza com a mitjà per cometre una estafa.

D'altres delictes amb què ens podem trobar són l'apropiació indeguda, els delictes contra la propietat intel·lectual, els danys, etc.

3. LA LLUITA CONTRA AQUESTA DELINQUÈNCIA

3.1 Les mesures preventives

Com a mesures preventives es poden esmentar les següents:

- a) L'adopció i la millora de les mesures de seguretat de les esglésies i els edificis religiosos, que no significa la instal·lació de mecanismes sofisticats perquè tindria un cost molt elevat. En la majoria dels casos en què els delinqüents han entrat a robar, sobretot a esglésies i monestirs, han fet servir eines senzilles i això es podria prevenir amb una protecció elemental i més adequada de portes i finestres. També és molt eficaç crear museus diocesans o parroquials per dipositar-hi les obres de més valor; encara que de vegades es topa amb el rebuig dels veïns. Pel que fa als domicilis particulars, la instal·lació de sistemes d'alarma és la mesura de seguretat més habitual.
- b) La catalogació i l'inventari complet dels béns culturals, ja que difícilment es pot protegir allò que no es coneix.
- c) La mentalització de tots els afectats, tant els estaments oficials com els particulars, del fet que és fonamental disposar de fotografies per recuperar l'obra d'art sostreta, perquè només amb la descripció no n'hi ha prou per individualitzar la peça.
- d) El control dels establiments dedicats a la compravenda d'obres d'art i objectes antics, mitjançant inspeccions i revisions periòdiques del llibre de policia, en el qual s'han de reflectir totes les peces que comercialitzin. El comerç que no es reflecteix en aquest llibre es considera clandestí, cosa que constitueix una via perillosa per donar sortida a objectes robats o falsos, i amb aquest control es dificultarà el comerç il·lícit.

3.2 Les mesures repressives. La investigació

La finalitat de les investigacions que es duen a terme en aquest àmbit ha de ser la recuperació de l'obra sostreta. No n'hi ha prou d'obtenir proves concretes i irrefutables que provin la culpabilitat dels autors d'aquest tipus de delictes. Abans de res cal descobrir el local on s'han amagat els objectes i identificar el receptor o comprador, a fi de poder recuperar les obres. A partir d'aquest moment és quan es pot tirar endavant l'activitat policial iniciada prèviament i completar les investigacions minucioses que s'han fet durant mesos. Això és així pel caràcter únic i insubstituïble dels béns culturals i, per aquest motiu, també s'ha de tenir en compte que si el delinqüent sap o sospita que l'han descobert pot decidir destruir la peça artística robada, que en la majoria dels casos serà l'única prova de la seva responsabilitat penal.

La investigació d'aquest tipus de robatoris no és gaire diferent de qualsevol altre, perquè utilitzen els procediments de qualsevol mena de robatori. El que sí és diferent és la forma de comercialitzar els objectes robats.

El moment en què hi ha més possibilitats d'aconseguir la recuperació de l'ob-

jecte sostret és quan intenten introduir-lo en el circuit legal, ja que quan l'adquireix el col·leccionista particular ja se'n sol perdre la pista. Per aquesta raó és important la col·laboració de totes les persones que integren els cercles artístics: antiquaris, sales de subhastes, restauradors, professors universitaris, organitzadors de fires, museus, etc.

La lluita contra aquesta delinqüència s'ha de fer amb un enfocament global perquè hi ha canals de distribució nacionals i internacionals. Per això cal que les unitats especialitzades centralitzin la informació i puguin fer investigacions a escala nacional. Així, gairebé tots els països del nostre entorn disposen d'unitats o estructures especialitzades en aquest tipus de delinqüència:

- a Itàlia, el Comando dels Carrabiners per a la Tutela del Patrimoni Artístic
- a França, el Servei Central per a la Repressió del Robatori d'Obres i Objectes d'Art
- a Portugal, la Brigada d'Investigació de Robatori d'Obres d'Art i Béns Culturals
- al Regne Unit, el Grup d'Art i Antiguitats del Nou Scotland Yard

Per tant, cal continuar i aprofundir en la coordinació dels diferents cossos policials mitjançant l'intercanvi d'informació dels fets delictius comesos en la respectiva demarcació territorial i els possibles autors dels fets.

Així mateix, per a les tasques d'investigació és imprescindible disposar d'arxius complets d'obres d'art robades que, pel volum d'informació, cal que estiguin informatitzats. Aquestes bases de dades han d'estar unificades internacionalment o, almenys, que sigui possible la connexió amb les que ja existeixen a altres països; per això és necessària una harmonització dels criteris descriptius i del tipus de sistemes informàtics utilitzats. Actualment diversos països de la Unió Europea estan treballant en un projecte anomenat GRASP per a la creació d'una base de dades amb les peces robades i les recuperades de procedència dubtosa.

La conscienciació dels jutges i fiscals amb el problema de la protecció del patrimoni històric és fonamental, perquè són els encarregats de dirigir les investigacions que duen a terme les unitats de policia judicial. Les bandes de delinqüents no actuen en un sol partit judicial sinó que la seva zona d'acció s'estén moltes vegades pel territori de més d'una comunitat autònoma i els punts de venda se situen en llocs encara més allunyats, per tant caldrà sol·licitar ordres judicials d'intervencions telefòniques, d'entrada i escorcoll, o fer consultes sobre punts de la investigació. Per això és convenient poder adreçar-se a una única autoritat judicial que coordini totes aquestes actuacions.

D'altra banda, l'OIPC-Interpol també actua en el camp de la protecció del patrimoni cultural universal mitjançant la difusió de les obres d'art sostretes, per impedir que es puguin comercialitzar fora del país de procedència. Des del 1947, i a petició expressa dels països membres, es fan difusions internacionals d'objectes robats.

En aquestes difusions apareixen objectes que tenen un valor històric, cultural o material molt important. Poden ser objectes classificats internacionalment,

objectes arqueològics, obres artístiques de fama mundial, etc. Cal també que aquests objectes vagin acompanyats de prou mitjans identificatius.

Aquestes difusions, redactades en anglès i francès, s'envien a les oficines centrals nacionals dels cent setanta-sis països membres d'Interpol, que informaran la policia, les duanes, els museus, els antiquaris, les sales de venda, les cases de préstec, etc. La UNESCO i el Consell Internacional de Museus també són destinataris d'aquestes difusions.

Tot i així, el fitxer d'Interpol no conté tots els delictes que es cometen al món, sinó que només hi consten els que es consideren que tenen una incidència internacional i s'obre un dossier només per als malfactors internacionals.